

Petr Glombíček (ed.): *Soukromý jazyk, pravidla a Wittgenstein*

Filosofia, Praha 2006, 284 s.

V posledních letech jsem si zvykl na to, že při mých sporých, leč pravidelných návštěvách českých knihkupectví prakticky pokaždé narazím na nějaký nový titul, pod nímž je podepsán Petr Glombíček. Narozdíl od podobných dějů, která mě v mnohem větší míře a u zcela jiných jmen potkávají při listování našimi filosofickými periodiky, nemá však tento zážitek charakter noční můry, ale příjemného překvapení, které často přerůstá v nákup, a ten pak, po dalším studiu, v opakované pocity spokojenosti. Naposledy jsem je měl nad jeho překladem Wittgensteinovy *Modré a hnědé knihy*,¹ a jak jsem byl informován, budu je nejspíš mít brzy znovu nad jeho zbrusu novým překladem Wittgensteinova *Tractatu*. Ačkoli a zároveň právě proto, že mám k myšlence paušálního překládání odborné, ale i krásné literatury do národních jazyků značné výhrady, spočívající v ohledech na počet a celkovou „kompetenci“ příslušných mluvčích, domnívám se, že v případě zmíněných knih Wittgensteinových k tomu u nás máme nejen příslušnou licenci, ale i povinnost, danou jejich širším kulturním významem, jenž dávno překročil užší hranice teoretické filosofie. Glombíčkovy překlady, nezvykle kultivované jak po jazykové, tak věcné stránce, bezpochyby prospějí i k dalšímu rozvoji „odborné“ češtiny. Z těchto důvodů lze jenom doufat, že nám kromě *Tractatu* Glombíček v brzké době také obstará nový překlad *Filosofických zkoumání*, ale o tom psát vlastně nechci.

Předmětem mé recenze je sborník *Soukromý jazyk, pravidla a Wittgenstein*, na němž se překladatelsky podílel také Tomáš Marvan a jenž reprezentuje další z Glombíčkových aktivit, totiž činnost editorskou. Již z názvu sborníku přitom plyne, že stejně jako Glombíčkovy paralelní a prolínající se aktivity překladatelské souvisí tento počín se jménem Wittgensteinovým. Jeho povaha je nicméně akademičtější, neboť zahrnuje především texty tzv. sekundární či alespoň „sekundárnější“ literatury, čímž má být v tomto případě řečeno asi tolik, že se jejich autoři – mj. významní moderní filosofové jako A. J. Ayer, C. Wright či J. McDowell – zabývají ve velké míře filosofy jinými, zhusta pak sami sebou. To nemusí vyznít zcela pejorativně, neboť není filosofie bez filosofů, a to, čím se zabýváme dnes, je netriviálně určeno tím, čím se zabývali naši dávní předchůdci v interpretaci našich předchůdců bezprostředních. Nelze se pak ale divit, že se je textům, v nichž je tato sebereflexe až příliš ex-

¹ Wittgenstein, L: *Modrá a hnědá kniha*. Praha: Filosofia 2006.

plicitní, ochoten věnovat především „profesionální“ filosof, jenž si o celkovém pozadí jednotlivých diskuzí již dokázal udělat celkový obrázek.

S problematikou soukromého jazyka, kterou si Glombíčkův sborník dal do titulu, to nicméně není tak špatné jako např. s některými tématy, která dominují poli moderních a módních filosofických debat, aniž by byly s to překročit hranice několika specializovaných časopisů. Naopak, jedná se o problém, který, i když v různých formulacích, prostupuje filosofií od jejího počátku, totiž v čem spočívá možnost objektivního poznání. Přesně tak se k ní také Glombíček staví, když jí jako vydavatel již delší dobu sleduje napříč filosofickými trendy, jak to tom svědčí např. jeho a Kunešův nedávno vydaný sborník *Cogito, ergo sum*,² věnovaný příbuzné problematice ve filosofii Descartově. Glombíčkův úvod k recenzovanému sborníku je po věcné i didaktické stránce napsán tak znamenitě, že představuje jakési „všechno, co jste chtěli vědět o problému nemožnosti soukromého jazyka, ale báli jste se zeptat“. Jako takový poslouží zejména studentům filosofie bez rozdílu specializace, kteří ostatně, podle mých vlastních zkušeností, takto již využívali a využívají Glombíčkovy předchozí editorské počiny. Glombíček, jako by s tím snad počítal, doplňuje svůj výbor o komentovaný přehled četby, která souvisí s tématem.

Nežli se pustím do podrobnější recenze antologie samé, dovolím si načrtnout důvody, proč by si měl sborník přečíst či alespoň prolistovat i student logiky a matematiky, a potažmo pak i libovolné vědy teoretického zaměření. – Wittgensteinův problém soukromého jazyka a následování pravidel, jak se objevuje v pozdní fázi jeho filosofie, lze při jisté míře dobré vůle spojit s jeho setkáním s holandským matematikem L. E. J. Brouwerem. Wittgenstein, jak známo, navštívil roku 1928 Brouwerovu vídeňskou přednášku a podle legendy jej právě toto setkání vrátilo po letech nevole a odříkání zpět do filosofického života. Ačkoli není zcela jasné, co Wittgensteina na Brouwerovi upoutalo, se vši pravděpodobnost to byla jeho neochota přejímat zažité cesty vědy jako daná, a tudíž neochvějná fakta, což se nejprve projevilo na jeho zpochybnění zákona vyloučeného třetího, později pak na ustanovení nové, intuicionistické matematiky, která je v rozporu s matematikou klasickou. Právě tento revoluční podnět potřeboval Wittgenstein ke korekci svého stanoviska *Tractatu*, v níž byla Fregova a Russellova logika vylíčena jako transcendentální ke světu našich smyslů. V Brouwerově tezi, že „matematika je více činnost, nežli teorie“,³ kterou Wittgenstein takřka beze změny pře-

² Glombíček, P. – Kuneš, J. (eds.): *Cogito, ergo sum*. Praha: Filosofia 2006.

³ Brouwer, L. E. J.: *Over de grondslagen der wiskunde*. Amsterdam: Mass & van Suchtelen. Otištěno v anglickém překladu in: Brouwer, L. E. J.: *Collected Works*, ed. A. Heyting. Amsterdam: North-Holland. Citované místo je na str. 98.

vzal,⁴ také nalezneme hybnou sílu pragmatické proměny jeho filosofie, zvěčněně v hesle, že „význam výrazu je jeho užití“.⁵

Brouwerovy názory na povahu matematiky měly ale i stinnou stránku, která byla v pravém rozporu se vším, z čeho Wittgenstein vyšel, totiž s analytickou filosofií a s ní spjatým obratem k jazyku, jak jej máme poprvé vyjádřen ve Fregově axiomu „slova mají význam pouze v kontextu věty“,⁶ jenž si vzal Wittgenstein za svůj již ve svém *Tractatu*.⁷ V čitelné paralele k Descartovi⁸ odmítá Brouwer logiku a její úsudkové přechody jako nejisté a zavádějící, protože slepě sledují jazyk a jeho výrazy, nikoli to, co jimi má být vyjádřeno.⁹ Jasně a zřetelné nejsou podle Brouwera matematické konstrukce ve svém explicitním vyjádření vět, lemmat a korolárů, ale jakožto produkty „původní intuice“ (*Urintuition*) tvůrčího subjektu. Na něm, resp. jeho volných aktech je pak založen pojem intuicionistického kontinua sestávajícího z tzv. výběrových posloupností (*choice sequence*), které se – narozdíl od posloupností definovaných zákonem (*lawlike*) – nemusí řídit žádným pravidlem, tj. jsou eventuelně zcela volné (*lawless*), určené např. hody kostky.

Intuicionistická matematika, k níž takto Brouwer dospěl, se ovšem vývojem času nedostala do rozporu pouze s matematikou klasickou, ale sama se sebou, když nedokázala vysvětlit, které z jejích principů jsou skutečně intuitivní. Problémem přitom nebyl ani tak výskyt protichůdných „intuitivních“ principů, ale skutečnost, že Brouwer nebyl na zvoleném základě schopen vytvořit jakoukoli stabilní praxi, kterou by mohli ostatní lidé sdílet, což znamená: nezávisle na zvůli jednotlivce posuzovat, co je dobré (pravdivé) a co špatné (nepravdivé). Proto bylo intuicionistické východisko časem odvrženo i představiteli trendů, které s Brouwerovou vzporou proti diktátu principů klasické matematiky sympatizovaly, což se týká především různých verzí matematického konstruktivismu. Pro nás je podstatné, že neúspěch – jakési historické *reductio ad absurdum* – intuicionismu spočívalo právě v jeho subjektivní bázi, která je veřejně nepřístupná a nedostává tak požadavkům

⁴ Wittgenstein, L.: *Werkausgabe Band 1 (Philosophische Untersuchungen)*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1984, str. 573.

⁵ Ibid. §43.

⁶ Frege, G.: *Die Grundlagen der Arithmetik*. Breslau: Köbner 1884, str. XI.

⁷ Wittgenstein, L.: *Tractatus logico-philosophicus*. London: Routledge 1922, §3.3.

⁸ Srv. zrcadlové vydání Descartes, R.: *Philosophische Schriften*. Hamburg: Felix Meiner 1996, zvláště *Regulae ad directionem ingenii*, str. 405n původní paginace a *Discours de la méthode*, str. 18n původní paginace.

⁹ Viz zejména Brouwer, L. E. J.: *Over de onbetrouwbaarheid der logische principes*. *Tijdschrift voor wijsbegeerte* 8, 1908, č. 2, str. 152 – 158. Anglický překlad in: L. E. J. Brouwer: *Collected Works*. c.d.

na objektivní poznání. To se samozřejmě netýká pouze pokusu Brouwerova. Hyperrealitu platonistových objektů je třeba odmítnout z téhož důvodu, totiž že její podoba nakonec odvisí cele od rozhodnutí vyvoleného jedince.

Tolik tedy k širšímu historickému pozadí celého problému, nyní zpět k recenzované monografii. Tu tvoří celkem 5 článků, které bych pomocně rozdělil do tří sekcí. Tu první tvoří bezprostřední reakce na Wittgensteinova *Filosofická zkoumání*, reprezentovaná texty Alfreda J. Ayera a R. Rheese téhož názvu *Je možný soukromý jazyk?* Druhá část je podstatně pozdějšího data, z osmdesátých let, a navazuje na specifické čtení Wittgensteinova spisu, jak bylo do moderních debat vlivně zavedeno Kripkovým spisem *Wittgenstein on Rules and Private Language*.¹⁰ Jedná se o články *Wittgenstein o řízení se pravidlem* Johna McDowella a *Nabízejí „Filosofická zkoumání“ I. 258-260 průkazný argument proti soukromému jazyku?* Crispina Wrighta. Posledním, mírně odtahitým článkem je stať Cory Diamond *Má Bismarck ve své krabičce brouka? Traktátový argument proti soukromému jazyku*.

Ve svém komentáři se nebudu systematicky věnovat jednotlivým článkům, neboť ony samotné nejsou předměty mé recenze, ale tomu, co v nich považuji za důležité s ohledem na téma antologie. Tím je možnost soukromého jazyka ve své abstraktní podobě, tj. obecný problém, zda mohu mít jazyk, který je jen můj a ničím jiným. Editorův úvod odvádí znamenitou práci rozvedením tohoto problému do značných detailů, zdůrazněním jeho souvislostí s problémy jinými, jmenovitě epistemického statu mentálních stavů, normativním rozměrem myšlení a problémem antirealismu, které budou dále rozvíjet jednotlivé staťe. Přehledně načrtává jednotlivé pozice a popisuje jejich argumenty či protiargumenty.

Skupinu těch nejvíce bezprostředních, ba naivních argumentů proti možnosti soukromého jazyka Glombíček explicitně (s. 32n) spojuje s Ayerovým článkem, vydáváje ho za oficiální reakci logického empirismu, který se jistě mohl cítit Wittgensteinovými pozicemi ohrožen. K tomu mám určitě výhrady, neboť Ayer dle mého mínění logický empirismus nereprezentoval nijak kanonicky, ba byl ve svých obecně-filosofických postojích a samozřejmě v mezích, které mu dovolil jeho původ, velmi blízko tomu, co McDowell ve svém článku z výboru nazývá postojem transcendentálním (s. 117). Tento postoj lze stručně charakterizovat tamtéž uvedenou Wittgensteinovou výzvou, abychom při vysvětlování fenoménů jako je jazyk či mentální stavy „nekopali pode dno“ (s. 119), tj. nevysvětlovali více, než je možné (to ostatně vyjadřuje jiný slavný Wittgensteinův citát, totiž že o čem není možné mluvit, o tom je třeba mlčet). Od antirealismu, jenž je ve výboru implicitně

¹⁰ Kripke, S.: *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Cambridge, MA: Harvard University Press 1982.

představován Kripkem, explicitně pak Crispinem Wrightem, se tento postoj liší tím, že realitu nepopírá, pouze jí vidí jako (relativní) východisko, za něž již (v té které historické situaci) nelze jít bez toho, abychom jej předpokládali. Právě toho se dopouští v antologii až příliš často zmiňovaný skeptik, když zpochybňuje objektivitu našich zdůvodnění argumenty, které ve svém nároku na platnost tuto objektivitu potřebují, tedy rozhodně ve vyšší míře, než to, co se jimi snaží zpochybnit.

Glombíček je v každém případě v právu, když Rheesovu diskuzi s Ayerem klade na začátek výboru jako jakési základní vymezení problémového prostoru. Základní je také v tom smyslu, že žádný z diskutérů k uspokojivému řešení situace nedospívá. Ayer přichází s argumentem Robinsona Crusoe, podle něž jazyk může mít „teoreticky“ i zcela osamocený jedinec a využívat ho k nějaké účelné reglementaci světa. Já sám bych byl skeptický již nad takovýmto „myšlenkovým experimentem“, tj. nad smysluplností tvrzení, že je *možné*, že někdo k vytvoření jazyka nepotřebuje další lidi (možné jsou samozřejmě i věci, které se nestaly, nicméně to, že se nikdy nestaly, už samo něco znamená, tj. nelze se k tomu chovat tak lehkovážně, jako to dělají např. současní představitelé modální metafyziky s „myšlenkovými experimenty“ jako je ten Ayerův; možné je pak totiž úplně všechno.) Rhees ve své tradiční roli wittgensteinovského apologety nicméně oponuje tím, že dotyčný Robinson není schopen zajistit posouzení „správnosti“ či „nesprávnosti“ aplikace příslušných rozlišení, které tak přestanou být rozlišeními ve vlastním slova smyslu, stejně jako přestane být soukromý jazyk jazykem, totiž chápeme-li jej z definice jako médium objektivitu, resp. intersubjektivitu. Ayer má samozřejmě pravdu, když naznačuje, že odkaz k více jedincům jakožto garantům „objektivitu“ jistého jazyka, tj. především nezávislosti platnosti či neplatnosti jeho rozlišení na nějakém jedinci, je příliš vágní či kontingentní, tj. není jasné, od kolika lidí by mělo začít platit a proč; stačí-li n lidí, mělo by stačit i $n-1$, v důsledku tedy také jeden. – Konec konců, když já teď uvažuji o možnosti či nemožnosti soukromého jazyka, budu to zase jen já, kdo učiní nějaké závěrečné rozhodnutí a ostatní lidé v celém procesu mohou fungovat nanejvýš jako přímé či nepřímé podněty mých smyslů stejně jako třeba klasifikované stromy a květiny ve světě Robinsonově. Ano, ale rozdíl mezi mnou a Robinsonem, tj. rozdíl mezi vnímáním přírody a lidí, je právě normativní povahy, která se na pouhé „jevení se“ redukovat nedá, a představuje tedy ten prvek, který jak solipsismu, tak radikálnímu empirismu chybí. Jak jsme k tomuto odlišnému chápání lidí na bázi vnějších podnětů přišli, je přitom stejně záhadné, resp. ekvivalentní našemu vnímání světa jako souboru předmětů a jejich vztahů, tj. jednoduše zde je a nemá cenu „kopat pode dno“ tohoto z nejzákladnějších faktů. Nejdůležitější to snad vy-

stihuje Davidson ve svém mýtu subjektivního coby zažitě pověře, podle níž nejprve objevujeme to, co je v nás, pak to, co je v okolním světě a teprve nakonec to, co se děje v ostatních lidech. Právě naopak, říká, nejprve objevíme, co se děje v ostatních lidech, a tím již získáme všechno ostatní.¹¹

Z Davidsonova postřehu přitom plyne přímo to, na co (jinými slovy) Glombíček upozorňuje ve svém úvodu, totiž že základní stanovisko novověké filosofie, podle níž má v procesu poznání primát první osoba, není pomýleno zcela, ale jen co do čísla: podstatné není, co si myslím *já*, ale co si myslíme *my*, a to v tom smyslu, že soudy ohledně mých vnitřních stavů, nálad a pocitů jsou vždy již formovány, resp. formulovány z pozice jiných lidí, toho, co si o nich mám myslet, aby mi bylo rozuměno. Glombíčkův příklad rozčileného člověka (s. 18), který je přesvědčen, že je klidný, dokud není upozorněn, že tomu tak není, je přitom až příliš specifický a význačný. Náznornější jsou v tomto kontextu např. sebehodnotící soudy morální, kdy si teprve v odstupu, po rozmluvě s jinými, uvědomíme, že jsme se chovali trapně, nespravedlivě, neadekvátně atd. Bez této kontroly z více stran nemají tato rozlišení dokonce ani smysl! Stejně tak platí, že dospělý člověk, narozdíl od dítěte, jež je ve svém začlenění do jazykového společenství „nás všech“ ještě limitované, kvalifikuje zcela jinak své pocity: ne vše, co se dříve „zdálo“ být bolestivé, tj. vedlo např. k pláči, je bolestivé nyní, často se může změnit samotná kvalita, resp. hodnocení pocitu z příjemného na nepříjemné, páliového na chladivé apod. Na kvalitu chuti, např., mají vliv i zcela odtažitě věci, třeba společenské postavení příslušné potraviny (viz lanýže); v dějinách hudby zase sledujeme pozoruhodné příklady proměn vnímání některých intervalů (např. tercie či kvarty) jako konsonantních či disonantních. Atd., atd.

To vše ale zdaleka přesahuje rámec diskuze mezi Ayerem a Rheesem, která se – v uvedené metafoře – „dostává ke dnu“ zcela výjimečně, zpravidla se však svojí přímočarostí a relativní nekomplikovaností pohybuje vysoko nad ním. To jí ovšem, na druhou stranu, činí atraktivní již pro začínající studenty filosofie a zainteresovanou veřejnost. Diskuze McDowella a C. Wrighta v protikladu vykazuje rysy značného zjemnění užitých nástrojů, se všemi pozitivy a negativy, které to s sebou nese. Tím nejmarkantnějším negativem je fakt, že se tam z větší části řeší otázky značně specifické, dané především Kripkovou „skeptickou“ interpretací Wittgensteinových *Filosofických koutání*, jak byla předložena v již zmíněné monografii. Skutečnost, že tato není českému čtenáři k dispozici, působí samozřejmě rušivě, je ale jasné, že editor musel přistoupit na jistý kompromis, který by šlo v budoucnosti nejsnáze

¹¹ Viz Borradori, G.: *The American Philosopher (Conversations with Quine, Davidson, Putnam, Nozick, Danto, Rorty, Cavell, MacIntyre and Kuhn)*. Chicago: University of Chicago Press 1994, str. 50.

napravit vydáním sborníku některých Kripkových nejvlivnějších spisů jako je *Naming and Necessity* a dalšími. Zařazení Kripkovy knihy do antologie samé bylo, jak editor sám podotýká, nemožné z prostorových důvodů, jistě by ale navíc strhlo i celkové ladění sborníku ne zcela reprezentativním směrem. – Tím vším nemá být samozřejmě řečeno, že články McDowella a Wrighta nemají pro téma a účely sborníku větší relevance. Naopak! Kladou však na čtenáře podstatně větší nároky co do soustředěnosti a filosofických zkušeností, a docení je tedy až diplomandi a doktorandi. Antologie tím pádem začíná mít jakousi „mezigenerační“ podobu.

Tu podtrhuje zvláště článek poslední, určený již pro ryzí specialisty na Wittgensteinovo dílo, konkrétně pak pro zájemce o vztah jeho pozdní filosofie k jeho filosofii rané. Cora Diamond ve svém textu *Má Bismarck ve své krabičce brouka? Traktátovský argument proti soukromému jazyku* argumentuje, že Wittgenstein svoji kritiku soukromého jazyka anticipoval již ve svém *Tractatu*, což je podle ní překvapivé, neboť mnozí interpreti – zejména Dummett – považují *Tractatus* za výraz čistého realismu. Já osobně jsem nebyl ani překvapen (věta „svět je můj svět“ příliš realisticky nevypadá), ani jsem úplně nepochopil autorčiny závěry, založené na detailní exegezi Russellových názorů na poznání přímou obeznameností a tezi, že podle Russella obsahy cizích myslí, pocity a počítky nemohou být označovány přímo, ale teprve pomocí proměnné, přes níž kvantifikujeme. Možná ale, že se tím článek stává ještě větší interpretační výzvou pro ty, kdo se Wittgensteinovou filosofií zabývají profesionálně.

Závěrem tedy jakési shrnutí. Sborník je věnován významnému a nesnadnému filosofickému tématu, které je často diskutováno nejen na čistě teoretické úrovni „čisté filosofie“, ale v kontextu věd úže souvisejících s jazykem, především tedy logiky a matematiky (otázky po následování pravidla souvisí s vymezením pojmu funkce, a to zase s definicí reálného čísla). Antologii je předeslán čtivý úvod do problematiky, jenž docení zejména studenti filosofie a přírodních disciplín, pro něž je také připraven komentovaný výběr relevantní literatury. Výběr článků antologie není a nemůže být zcela reprezentativní, představuje však jakýsi průřez související literaturou napříč náročností a dobou, která uplynula od vydání Wittgensteinových *Filosofických zkoumáních*. To činí sborník atraktivní pro velmi široké spektrum čtenářů, zvláště když k tomu připočteme netriviální skutečnost, že překlad jednotlivých článků je na vysoké jazykové i odborné úrovni, kterou dodržují i typografická úprava a návrh obálky. Řečeno ještě stručněji: ten kdo koupí, neprohloupí.

Vojtěch Kolman